

Eugeniusz Mironowicz

ORCID: 0000-0001-5317-8695

Azja Centralna – rola regionu w geopolityce rosyjskiej

SŁOWA KLUCZOWE:

Rosja, geopolityka, Azja Centralna, Chiny, Stany Zjednoczone

W wyniku rozpadu Związku Radzieckiego w 1991 roku azjatyckie republiki – Kazachstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Tadżykistan i Kirgistan – stały się niepodległymi państwami. Obszar poradziecki Rosja traktowała jako swoją strefę wpływów. Ze względu na powiązania byłych republik z moskiewskim centrum, na Kremlu nie rozważano nawet o potencjalnych możliwościach ewolucji polityki zagranicznej poszczególnych republik i wyboru przez nie innych sojuszników. Dotyczyło to szczególnie państw Azji Centralnej, które zachowując status samodzielnych podmiotów stosunków międzynarodowych, w pierwszych latach niepodległości prowadziły politykę zagraniczną zdecydowanie ukierunkowaną na zachowanie więzi z Federacją Rosyjską.

W państwach regionu władza pozostała w rękach byłych radzieckich dygnitarzy, a ich naturalnym odruchem była orientacja na moskiewskie centrum i oczekiwanie pomocy w rozwiązywaniu piętrzących się problemów gospodarczych i społecznych. Pograżona w chaosie Rosja nie miała jednak ani możliwości finansowych udzielenia im realnego wsparcia, ani nie przejawiała szczególnej woli i zainteresowania w utrzymywaniu bliskich więzi z byłymi azjatyckimi republikami radzieckimi. Na początku lat dziewięćdziesiątych władze Federacji Rosyjskiej podejmowały próby transformacji systemu politycznego i gospodarczego, której ideą przewodnią było dostosowanie struktur państwa do integracji

z Zachodem¹. Poradzieckie republiki Azji Centralnej z ich ogromnymi problemami ekonomicznymi, finansowymi i społecznymi, w ocenie decydentów z kręgu prezydenta Borysa Jelcyna, stanowiłyby uciążliwy balast w realizacji założonych celów².

Wobec niespełnienia przez Rosję oczekiwań elit politycznych państw tego regionu, były one postawione przed koniecznością budowania własnych systemów organizacji ładu wewnętrznego i relacji ze światem zewnętrznym. Autorytaryzm stał się tam najpowszechniejszą formą sprawowania władzy. Opozycja przeciwko autorytarnym rządom skupia się najczęściej pod hasłami radykalnego islamu, a każdy przejaw niestabilności w regionie sprzyjał upowszechnianiu postaw religijnego ekstremizmu³.

Rosja po rozpadzie ZSRR miała możliwości wpływania na politykę wewnętrzną i zagraniczną byłych azjatyckich republik radzieckich, lecz w miarę upływu czasu stawały się one coraz bardziej ograniczone. Turkmenistan pod dyktatorskimi rządami Saparmurata Nijazowa wybrał politykę izolacjonizmu i niezaangażowania, co w praktyce przełożyło się to na ograniczanie wszelkich przejawów obecności rosyjskiej w życiu publicznym w republiki. Izolacjonizm stanowił także barierę przed zachodnimi wpływami, stąd turkmeński system był możliwy do zaakceptowania przez Moskwę.

W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych, gdy w Rosji zaczęła opaść fala oczarowania Zachodem, podjęła ona próbę prowadzenia bardziej zbilansowanej polityki zagranicznej. Jednym z jej podstawowych celów stało się przywrócenie obecności politycznej w Azji Centralnej. Wraz z przejściem steru rządów przez Władimira Putina Rosja zaczęła traktować ten region jako strategiczny dla jej interesów geopolitycznych⁴. W Moskwie ugruntowało się przekonanie, że od stabilizacji w tej części świata w dużej mierze zależy bezpieczeństwo Federacji Rosyjskiej⁵.

¹ М. Маринов, *Цели и интересы России в Центральной Азии: настоящее и будущее*, <http://politobzor.net/show-14486-celi-i-interesy-rossii-v-centralnoy-azii-nastoyaschee-i-buduschee.html> (dostęp: 11.10.2017).

² В. Парамонов, А. Строков, *Этапы внешней политики России в Центральной Азии*, „Центральная Евразия”, июнь 2008, Русская серия, 08/21(R), wyd. Defence Academy of the United Kingdom, s. 2, <http://ceasia.ru/biblioteka> (dostęp: 21.10.2017)

³ А. Илья, *Внешняя политика России: вызовы, стратегия, прогноз*, <http://csef.ru/ru/politica-i-geopolitica/326/vneshnyaya-politika-rossii-vyzovy-strategiya-prognoz-6429> (dostęp: 16.12.2017).

⁴ N. Ostianová, *Changes in Russia's Approach Towards Central Asia*, Olomouc 2011, s. 40–45, https://theses.cz/id/8lgiiz/DP_KPES_ostianova.pdf (dostęp: 28.12.2017).

⁵ М. Маринов, *Цели и интересы России в Центральной Азии...*

Znaczenie regionu dla Kremla wzrosło jeszcze bardziej po gwałtownym pogorszeniu relacji między Rosją i Zachodem w 2014 r. z powodu kryzysu ukraińskiego⁶. Dla izolowanej i obłożonej sankcjami amerykańskimi oraz unijnymi Rosji, najważniejszym alternatywnym kierunkiem polityki stała się Azja. Poradzieckie republiki stanowiły pomost do Chin, Iranu, Indii i Pakistanu⁷.

Od czasu rozpadu ZSRR kraje Azji Centralnej stanowiły przestrzeń tranzytową dla przemytu narkotyków z Afganistanu do Federacji Rosyjskiej⁸. Z Afganistanu także nieustannie ku granicom Rosji następowała ekspansja radykalnego islamu. Region stanowi zatem strefę buforową pozwalającą miejscowym i obecnym tu rosyjskim służbom na rozpoznawanie i częściowe neutralizowanie zagrożeń. W porozumieniu z rządem Tadżykistanu wojsko rosyjskie nawet przez kilkanaście lat chroniło granicę afgańską tego państwa, przez którą przelewała się główna fala przemytu narkotyków i ideologii radykalnego islamu⁹. Stabilizacja natomiast w tej części świata i ład polityczny kontrolowany przez Moskwę ułatwiał budowanie pożądanых relacji z Chinami, Iranem, Pakistanem, Indiami, Turcją¹⁰. Znaczenie regionu zostało docenione na Kremlu szczególnie w okresie kryzysu w relacjach Rosji ze Stanami Zjednoczonymi i Unią Europejską po 2014 r. Rosjanie wyciągnęli wnioski z wydarzeń na Ukrainie i podjęli wówczas szereg działań na rzecz wyeliminowania amerykańskiej obecności w regionie. Rezultatem była m.in. likwidacja bazy wojsk lotniczych USA w Kirgistanie.

Państwa poradzieckiej Azji Centralnej (zwłaszcza Kazachstan, Turkmienistan i Uzbekistan) dysponują ogromnymi zasobami surowców mineralnych. Dlatego wkrótce po uzyskaniu niepodległości przez te kraje ich bogactwami zaczęły interesować się Chińczycy i Amerykanie oraz kraje z bliskiego sąsiedztwa, mające mocarstwowe aspiracje, jak Iran, Pakistan czy Turcja.

⁶ Д. Тренин, *Внешняя политика России в ближайшие пять лет: цели, стимулы, ориентиры*, Московский Центр Карнеги, <http://carnegie.ru/2016/04/28/ru-pub-63462> (dostęp: 20.12.2017).

⁷ С. Жибек Сапарбековна, *Геополитические интересы России в Центральной Азии*, <https://cyberleninka.ru/article/n/geopoliticheskie-interesy-rossii-v-tsentralnoy-azii> (dostęp: 27.12.2017).

⁸ Z. Cierpiński, *Kotlina Fergańska – rozsądnik „narkoislamizmu”*, <http://www.psz.pl/116-bezpieczenstwo/kotlina-ferganska-rozsadnik-narkoislamizmu> (dostęp: 12.12.2017).

⁹ А. Илья, *Внешняя политика России: вызовы, стратегия, прогноз...*

¹⁰ Д. Тренин, *Внешняя политика Российской Федерации*, <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/5275> (dostęp: 23.12.2017).

Po 11 września 2001 r. region ze względu na sąsiedztwo Afganistanu znalazł się w centrum światowej polityki. Jego znaczenie rosło w geopolityce wielu państw, a szczególnie Stanów Zjednoczonych, prowadzących wojnę w Afganistanie, a od 2003 r. także w Iraku. Amerykanie potrzebowali baz i zaplecza logistycznego w sąsiedztwie konfliktów, w które byli zaangażowani. Rosji zabiegającej o międzynarodowe uznanie kluczowej roli w regionie wyrosła potężna konkurencja i wyzwania przerastające jej realne możliwości finansowe do prowadzenia skutecznej polityki w tej części świata.

Państwa Azji Centralnej z gospodarczego punktu widzenia nie mają dla Rosji tak wielkiego znaczenia, jak ze względów politycznych i militarnych¹¹. Kilkanaście lat po rozpadzie ZSRR Rosja starała się utrzymać pozycje monopolisty w tranzycie ropy i gazu z Turkmenistanu i Kazachstanu do Europy. Nie dysponowała natomiast odpowiednim potencjałem inwestycyjnym, który mógłby skutecznie wiązać państwa regionu z Moskwą. W tej sytuacji głównym celem polityki rosyjskiej było budowanie strefy własnych interesów przy wykorzystaniu instrumentów kulturowych, politycznych i wojskowych oraz hamowanie lub ograniczanie wpływów chińskich i amerykańskich¹².

W 2000 r. zdefiniowane zostały interesy rosyjskie w Azji Centralnej. Obowiązują one w ogólnym zarysie do dziś. Za najważniejsze uznano zapewnienie stabilizacji w regionie drogą dwustronnych porozumień i traktatów ze wszystkimi państwami. Kolejnym celem polityki rosyjskiej było wykorzystanie ich geopolitycznych atutów do rozwiązywania problemów, z którymi Rosja boryka się jako regionalne i światowe mocarstwo. Jako priorytetowe zadanie określono zdobycie międzynarodowego uznania kluczowej roli Rosji w regionie¹³.

Zgodnie z tak zdefiniowanymi interesami Rosja od kilkunastu lat usilnie zabiega o niedopuszczenie do sytuacji, aby region ten dostał się wyłącznie pod wpływ innej wielkiego państwa, czyli o zapobieżenie powstaniu geopolitycznego zagrożenia strategicznego z południa¹⁴.

¹¹ S. Blank, *Energy, Economics, and Security in Central Asia: Russia and its Rivals*, https://www.researchgate.net/publication/235151834_Energy_Economics_and_Security_in_Central_Asia_Russia_and_its_Rivals (dostęp: 28.12.2017).

¹² O. Лебедева, *Культурная дипломатия как инструмент внешней политики России на современном этапе*, „Международная жизнь”, сентябрь 2016, s. 78–80; А. Малашенко, *Интересы и шансы России в Центральной Азии*, „Pro et Contra”, I–IV 2013, s. 21.

¹³ М. Маринов, *Цели и интересы России в Центральной Азии...*

¹⁴ С. Jujsin, *Interesy Chin, Rosji i USA w Azji Środkowej*, <http://www.geopolityka.org/analizy/czzan-jujsin-interesy-chin-rosji-i-usa-w-azji-srodkowej> (dostęp: 17.12.2017).

Wielkość wpływów w Azji Centralnej określała także pozycję Rosji jako mocarstwa euroazjatyckiego.

W sferze interesów politycznych Moskwy leży utrzymanie gospodarek krajów regionu w nurcie rosyjskiego systemu ekonomicznego i ich integracja z Rosją. Moskwa nie rezygnuje z walki o wpływ na gospodarkę regionu, lecz przegrywa w ostatnich latach na tym polu konkurencję z Chinami. Szczególne znaczenie dla Kremla ma kontrola transportu surowców energetycznych, stanowiących główny produkt eksportowy państw regionu. Do 2009 r. ich transport był niemal w pełni kontrolowany przez Rosję. Wybudowany w tym roku gazociąg z Turkmenistanu do Chin przez Uzbekistan i Kazachstan spowodował złamanie monopolu rosyjskiego w tym obszarze¹⁵.

W Azji Centralnej, jako pozostałość po epoce radzieckiej, żyje około dziesięciu milionów Rosjan, w Rosji zaś kilka milionów gastebeiterów z Kirgistanu, Tadżykistanu i Uzbekistanu, którzy przybyli tam po upadku ZSRR w poszukiwaniu pracy i zapewnienia lepszych warunków egzystencji rodzinom pozostającym w swoich republikach. W przypadku najbiedniejszego państwa regionu – Tadżykistanu – praca blisko dwóch milionów jego obywateli w Rosji przyczynia się corocznie do transferu od 2 do 3 miliardów dolarów, co stanowi blisko połowę dochodów budżetowych¹⁶. Niewiele mniejszy jest udział gastebeiterów kirgiskich i uzbeckich w tworzeniu PKB swoich państw. Za pieniądze przywiezione z Rosji budowano domy, kupowano mieszkania i samochody. W ślad za tym upowszechniał się wśród części społeczeństw Azji Centralnej „obraz Rosji matki-karmicielki”¹⁷.

Polityka rosyjska w państwach tego regionu przez długie lata była realizowana za pośrednictwem postsowieckich elit politycznych, których skłonność do współpracy z Moskwą stanowiła formę ubezpieczenia przed islamską opozycją wspieraną przez kraje z Zatoki Perskiej, Turcję, Iran, Pakistan. Rosja udzielając wsparcia miejscowym reżimom, tworzyła w ten sposób własną strefę bezpieczeństwa. W miarę rosnącej stabilizacji rządy niektórych państw próbowały prowadzić bardziej wielowektorową politykę. Na przełomie XX i XXI w. najbardziej ludny kraj w regionie

¹⁵ Э. Касаев, *Актуальные проблемы России на газовых рынках Европы и Азии*, „Международная жизнь”, ноябрь 2015, s. 155.

¹⁶ Е. Садовская, *Несмотря на кризис, Россия по-прежнему привлекательная для трудовых мигрантов*, „Панорама. Казахстанская еженедельная газета”, 24.07.2015, <http://panoramakz.com/index.php/world/item/38289-> (dostęp: 17.12.2017).

¹⁷ *Русская Средняя Азия: фантомная боль империи или реальность?*, <http://politrus-sia.com/world/russkaya-srednyaya-aziya-443> (dostęp: 30.12.2017).

i z ogromnymi aspiracjami politycznymi – Uzbekistan – ewoluował w kierunku amerykańskiej orbity wpływów. Został nawet dokooptowany w 1999 r. do sojuszu tworzonego pod kuratelą USA z udziałem Gruzji, Ukrainy, Azerbejdżanu i Mołdawii – GUAM¹⁸. Próba wywołania „kolorowej rewolucji” w 2005 r. doprowadziła do wycofania się Uzbekistanu z GUAM i ponownego zbliżenia z Rosją.

Sprzeczności interesów, zadawnione konflikty i spory terytorialne między państwami regionu, szczególnie o Kotlinę Fergańską od ponad ćwierćwiecza stanowią zagrożenie destabilizacji całego regionu, czego Rosja chce uniknąć za wszelką cenę, aby nie dopuścić do wybuchu islamskiego radykalizmu. Spór o zasoby wodne Fergany między Uzbekistanem, Kirgistanem i Tadżykistanem zawsze stawiał Moskwę w trudnej sytuacji i zmuszał do opowiadania się najczęściej po stronie Kirgistanu lub Tadżykistanu, co pogarszało stosunki z Uzbekistanem. Zmiana na stanowisku prezydenta Uzbekistanu we wrześniu 2017 r., po śmierci Islama Karimowa i objęcie rządów przez wspieranego przez Kreml, Szawkata Mirzijojeva, stwarza przesłanki na stabilizację w Kotlinie Fergańskiej, oczekiwaną zarówno przez Rosję, jak Chiny¹⁹.

Autorytaryzm w poszczególnych państwach regionu nie przesądza o możliwościach zachowania rosyjskich wpływów, ani nie stanowi przeszkody w stanowieniu bliskich relacji z Zachodem. Wraz z upływem czasu odchodzą z najwyższych stanowisk państwowych przywódcy wywodzący się bezpośrednio z aparatu władzy radzieckiej. W Turkmenistanie, Kirgistanie i Uzbekistanie prezydentami zostali ludzie, którzy karierę polityczną zaczęli w niepodległych państwach – Gurbangula Berdimuhamedow, Ałmazbek Atambajew, Sooronbaj Dżeenbekow, Szawkat Mirzijojev. We wszystkich przypadkach wymianie przywódców towarzyszyła delikatna liberalizacja praktyki sprawowania władzy, lecz nienaruszająca podstaw istniejących systemów politycznych.

Rozpad ZSRR i kilkuletnia zdystansowana polityka rosyjska w regionie stanowiły warunki sprzyjające zaangażowaniu Chin, których aktywność w Azji Centralnej rosła proporcjonalnie do rozwoju gospodarczego tego kraju. Surowce będące w dyspozycji państw z bliskiego sąsiedztwa stanowiły naturalną motywację do zainteresowania Pekinu tym regionem. Chińska ekspansja w Azji Centralnej miała i ma głównie charakter

¹⁸ N. Ostianová, *Changes in Russia's Approach Towards Central Asia...*, s. 5. Po przyjęciu Uzbekistanu organizacja miała skrót GUAM.

¹⁹ J. Lang, *Uzbekistan: normalizacja relacji z sąsiadami*, Analizy OSW, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-01-04/uzbekistan-normalizacja-relacji-z-sasiadami> (dostęp: 23.12.2017).

ekonomiczny i finansowy, lecz w ostatnich latach region nabiera także z perspektywy Pekinu znaczenia geopolitycznego. Graniczy z chińskim Turkiestanem Wschodnim, gdzie ożywiły się ruchy islamistyczne i separatystyczne. Stabilna Azja Centralna stanowi skuteczną tamę przed przenikaniem międzynarodowego terroryzmu na obszary zamieszkałe przez chińskich muzułmanów²⁰.

Chińczycy unikają oddziaływania na procesy wewnątrzpolityczne w poszczególnych państwach regionu, demonstrując gotowość współpracy z każdym reżimem, który umożliwi im prowadzenie działalności gospodarczej. Inwestują przede wszystkim w infrastrukturę transportową i energetyczną, która ułatwia zaopatrzenie w surowce dla chińskiego przemysłu i jednocześnie sprzyja poszerzaniu chińskiej ekspansji w kierunku zachodnim²¹. Najważniejszym składnikiem współpracy gospodarczej Chin z państwami Azji Centralnej jest energetyka. Zapewnienie stałego zaopatrzenia w surowce energetyczne dla potężnej gospodarki chińskiej ma dla Pekinu strategiczne znaczenie.

Chiny inwestują na obszarze, który Rosja traktowała i traktuje jako swoją strefę wpływów. Chcąc utrzymać dominujące znaczenie w regionie i nie mając do dyspozycji takich zasobów finansowych, jak Chińczycy, Rosjanie próbują tworzyć formalne struktury integracyjne z udziałem państw Azji Centralnej, jak Wspólna Przestrzeń Gospodarcza, Unia Celna, Euroazjatycka Unia Gospodarcza czy Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Nie zmienia to faktu wielokrotnie szybciej rosnącej wymiany handlowej Chin z państwami regionu mimo braku formalnych struktur, które teoretycznie powinny ułatwiać ekspansję Rosji. Niektórzy badacze określają nawet region jako kondominium rosyjsko-chińskie, gdzie „Rosja utrzymała dominację w polityce i kwestiach bezpieczeństwa, zaś Chiny wzięły gospodarkę”²².

Po upadku ZSRR wymiana handlowa Rosji z byłymi radzieckimi republikami azjatyckimi zmniejszyła się dziesięciokrotnie i w latach 1992–1998 utrzymywała się na poziomie 6–7 mld dolarów rocznie. W tym czasie wielkość obrotów pięciu państw Azji Centralnej z Chinami była bardzo niska i wahała się w granicach 350–700 mln dolarów w skali roku. Kryzys

²⁰ Cz. Jujsin, *Interesy Chin, Rosji i USA w Azji Środkowej...* (dostęp: 17.12.2017).

²¹ В. Парамонов, *Китай и Центральная Азия: Состояние и перспективы экономических отношений*, „Центральная Евразия”, май 2005, Русская серия, 05/25(R), wyd. Defence Academy of the United Kingdom, s. 9–12, <http://ceasia.ru/biblioteka/> (dostęp: 01.11.2017).

²² *Dwa mocarstwa rzucą wyzwanie USA?*, Michał Lubin w rozmowie z Piotrem Gruszką <http://wiadomosci.onet.pl/autorzy/piotr-gruszka> (dostęp: 23.12.2017).

finansowy w Rosji z 1998 r. spowodował spadek obrotów z państwami regionu o połowę. Chiny w tym czasie odnotowały wzrost o 25 procent. Dopiero w 2003 r. Rosji udało się przywrócić wielkość wymiany sprzed kryzysu. Do tego czasu handel z Chinami zwiększył się trzykrotnie, do wielkości 3,3 mld dolarów. W latach 2004–2006 wartość obrotów handlowych Rosji z państwami regionu wzrosła o 42 procent, do 14,9 mld, Chin natomiast o 150 procent, do 10,8 mld dolarów²³. Uwzględniając całe piętnastolecie, od 1992 do 2006 r., Rosja zwiększyła wymianę handlową z państwami Azji Centralnej 2,3 razy, Chiny zaś 25,6 razy. Rok 2006 był ostatnim, w którym Rosja miała jeszcze przewagę nad Chinami w zakresie wielkości obrotów handlowych z państwami Azji Centralnej. W ostatniej dekadzie, w związku z ogromnymi inwestycjami w regionie, Chiny stały się niekwestionowanym liderem w relacjach gospodarczych z państwami Azji Centralnej, z tendencją stale rosnącej przewagi nad Rosją. Wzmoczona w ostatnich latach aktywność inwestycyjna Chin w Azji Centralnej jest budowaniem bezpiecznego zaplecza i alternatywnych źródeł zaopatrzenia dla surowców energetycznych importowanych z Zatoki Perskiej²⁴.

Strategiczne dla Chin rynki zbytu znajdują się w regionie Dalekiego Wschodu, Oceanu Spokojnego, w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej. Rosja i kraje Azji Centralnej, jako dostawcy surowców dla chińskiego przemysłu, stanowią bardzo ważny komponent w strategii Pekinu zapewnienia dominującej pozycji w gospodarce światowej. Stwarzają gwarancję bezpieczeństwa energetycznego Chin, które określa ich miejsce w gospodarce światowej i w rywalizacji o pozycję lidera ze Stanami Zjednoczonymi. Realizację tej strategii ułatwia polityka zarówno Rosji, jak i państw regionu, ukierunkowana na stały wzrost objętości sprzedawanych surowców, stanowiących główne źródła dochodów budżetowych tych krajów. W istniejących realiach – piszą uzbecki analitycy – Pekin postrzega Rosję i kraje Azji Centralnej nie jako partnerów do realizacji

²³ В. Парамонов, А. Строков, *Экономическое присутствие России и Китая в Центральной Азии*, tabela 1: *Объемы и динамика торгово-экономических отношений России и Китая со странами Центральной Азии*, „Центральная Евразия”, май 2007, Русская серия, 07/12(R), wyd. Defence Academy of the United Kingdom, s. 3, <http://ceasia.ru/biblioteka> (dostęp: 02.11.2017). Autorzy podają, że dane pochodzą z oficjalnych źródeł państw Azji Centralnej.

²⁴ А. Строков, В. Парамонов, *Россия, Китай и Европа в Центральной Азии: история политики и взаимодействия*, <http://www.easttime.ru/analytics/tsentralnaya-aziya/rossiya-kitai-i-evropa-v-tsentralnoi-azii-istoriya-politiki-i-vzaimodei> (dostęp: 27.12.2017).

wspólnych strategicznych priorytetów, lecz czasowych sojuszników pełniących funkcje dostawców surowców dla chińskiej gospodarki²⁵.

Jest to sytuacja niewygodna przede wszystkim dla Federacji Rosyjskiej, która zmuszona jest konkurować z państwami Azji Centralnej w sprawie warunków dostaw surowców energetycznych, a ponadto rosnąca obecność chińska w regionie mocno ogranicza tam aktywność ekonomiczną Rosji. Moskwa jednak od wielu lat traktuje chińską ekspansję w Azji Centralnej jako nieunikniony efekt pozycji Chin w gospodarce światowej. W sferze retorycznej Kremla Azja Centralna stanowi przestrzeń partnerskiej współpracy obu mocarstw²⁶. W wymiarze praktycznym partnerstwo to jest realizowane w ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy, której członkami oprócz Rosji i Chin są Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan i Uzbekistan, a od czerwca 2017 r. – Indie i Pakistan.

Przy współdziałaniu Chin i Rosji udało się w 2012 r. powstrzymać realizację planów amerykańskich i tureckich dotyczących zmiany głównego kierunku eksportu turkmeńskiego gazu i skierowania go do Europy przez Kaukaz i Turcję²⁷. Turkmenistan nie należał do Szanghajskiej Organizacji Współpracy, co było czynnikiem sprzyjającym realizacji planów. Skoordynowana polityka Pekinu i Moskwy sprawiła, że głównymi odbiorcami tego gazu nadal pozostają Chiny i Rosja²⁸.

Wśród analityków rosyjskich często jest jednak wyrażana obawa, czy chińska obecność gospodarcza na taką skalę nie zagrozi procesom integracyjnym zainicjowanym przez Rosję z udziałem Kazachstanu, Kirgistanu i Tadżykistanu, czy rządy tych krajów nie zrezygnują ze współpracy w ramach Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym oraz Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej na rzecz układów dwustronnych z Chinami. Podkreślają jednocześnie, że porażka w realizacji obu tych projektów będzie oznaczała ustanowienie wyłącznie chińskiej strefy wpływów w regionie. Komentatorzy są zgodni, że obecnie Szanghajska Organizacja Współpracy umacnia relacje chińsko-rosyjskie, lecz ich spoiwem jest wola

²⁵ В. Парамонов, А. Строков, Олег Столповский, *Китайское присутствие в Центральной Азии: новая угроза или новая возможность для России?* „Центральная Евразия”, январь 2011, s. 5, <http://ceasia.ru/biblioteka> (dostęp: 04.11.2017).

²⁶ Д. Тренин, *Внешняя политика Российской Федерации...*; Алексей Малашенко, *Интересы и шансы России в Центральной Азии...*, s. 23.

²⁷ Э. Касаев, *Актуальные проблемы России на газовых рынках Европы и Азии...*, s. 143–145.

²⁸ Л. Савин, *Геополитическая роль России в Центральной Азии*, <http://www.evrazia.org/article/2114> (dostęp: 19.12.2017).

obu stron stworzenia mocnej alternatywy dla potencjalnej obecności USA i NATO w regionie²⁹.

Drugie z wielkich mocarstw, będące konkurentem Rosji w Azji Centralnej – Stany Zjednoczone – próby zbudowania w regionie własnej strefy wpływów podjęły w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. Amerykanie rozpoczęli wówczas wielkie inwestycje związane z wydobyciem i przesyłaniem ropy naftowej z ominięciem terytorium Federacji Rosyjskiej, z zachodniego wybrzeża Morza Kaspijskiego do tureckiego portu Ceyhan nad Morzem Śródziemnym³⁰. W wymiarze globalnym surowce kaspijskie na światowych rynkach miały zredukować znaczenie źródeł znaną z Zatoki Perskiej. Jednocześnie Amerykanie poprzez budowę rurociągów z Azerbejdżanu przez Gruzję do Turcji stawali się głównymi beneficjentami z tytułu handlu kaspijską ropą³¹. Ich celem stało się zbudowanie Południowego Korytarza Gazowego, którym surowiec z Turkmenistanu i Kazachstanu przez Morze Kaspijskie, Azerbejdżan, Gruzję i Turcję miał trafić do odbiorców europejskich³². Pozwoliłoby to także wpływać na ceny ropy w skali globalnej.

Zdaniem znawcy geopolityki regionu, Czczana Jujsina, „ustanowienie kontroli nad złożami środkowoazjatyckimi i basenu Morza Kaspijskiego to część ogólnego planu Amerykanów. Dążenie do kontroli spowodowane jest nie tylko chęcią całkowitego zaspokojenia potrzeb rynku wewnętrznego, lecz także – uzyskania środka nacisku w sprawach międzynarodowych”³³.

W ostatnich latach XX w. Amerykanie w wyniku inwestycji w sektorze surowcowym i energetycznym umocnili swoje znaczenie w regionie Morza Kaspijskiego. Rosja straciła nie tylko pozycję monopolisty w pośrednictwie transportu surowców energetycznych z zachodniego

²⁹ R. Weitz, *Why Russia and China have not formed an anti-American alliance*, https://www.hudson.org/content/researchattachments/attachment/411/china_russia_weitz.pdf (dostęp: 13.12.2017); Астапенко Илья, *Внешняя политика России: вызовы, стратегия, прогноз...*

³⁰ О. Барабанов, *Политика США в Центральной Азии и Закавказье*, [w:] М. Наринский, А. Мальгин (red.), *Южный фланг СНГ. Центральная Азия – Каспий – Кавказ. Возможности и вызовы для России*, wyd. Логос, Москва 2003, s. 343–347.

³¹ Р. Дзарасов, *Интересы США в Евразии и на Украине*, „Международная жизнь”, сентябрь 2015, s. 99–101.

³² R. M. Cutler, *Turkmenistan pipeline from east to west to be completed this year*, <http://www.eurasiansecurity.com/energy-geopolitics/turkmenistan-pipeline-completing-east-west/> (dostęp: 05.12.2017); *USA popierają Gazociąg Transkaspijski*, <http://biznesalert.pl/usa-popieraja-gazociag-transkaspijski/> (dostęp: 12.12.2017).

³³ Cz. Jujsin, *Interes Chin, Rosji i USA w Azji Środkowej...* (dostęp: 17.12.2017).

wybrzeża, ale także część wpływów politycznych w tej części świata. Zaiształa realna perspektywa na pojawienie się amerykańskiej konkurencji także na wschodnim wybrzeżu Morza Kaspijskiego³⁴.

Po 11 września 2001 r. walka z terroryzmem stała się najważniejszym celem polityki amerykańskiej. Azja Centralna, ze względu na sąsiedztwo z Afganistanem, nabrała znaczenia strategicznego³⁵. Za zgodą rządów Kirgistanu i Uzbekistanu powstały na terenie tych państw bazy wojsk lotniczych Stanów Zjednoczonych. Tadżykistan udostępnił przestrzeń powietrzną i wszelką pomoc logistyczną. Amerykańskie wojsko znalazło się w strefie wpływów politycznych Rosji i w pobliżu granicy chińskiej, co stwarzało szerokie możliwości monitorowania w regionie działań obu tych krajów. Dla Rosji bazy amerykańskie w Azji Centralnej ze względów prestiżowych i geopolitycznych były nie do zaakceptowania. Po agresji USA na Irak Rosja podjęła działania na rzecz likwidacji tych baz, wykorzystując przede wszystkim swoje wpływy polityczne w stolicach państw tego regionu³⁶. Mimo dochodów płynących ze stacjonowania wojsk USA wszystkie kraje pozbyły się ich ze swojego terytorium. Ostatni żołnierze amerykańscy opuścili bazę w Manas w Kirgistanie w lipcu 2014 r. Wcześniej Rosjanie obiecali Kirgizom pożyczki, inwestycje, pomoc w modernizacji armii i umorzenie długów³⁷. Wykazali ogromną determinację w działaniach na rzecz marginalizacji czynnika amerykańskiego w regionie.

Obecność amerykańska była także sprzeczna z interesami Chin. Wywoływała obawy o możliwość ingerencji i powodowanie konfliktów etnicznych w Turkiestanie Wschodnim, a ponadto stwarzała potencjalną konkurencję w imporcie miejscowych surowców³⁸. Były to okoliczności sprzyjające budowaniu antyamerykańskiego układu rosyjsko-chińskiego,

³⁴ A.-C. Carls, *Central Asia: The New Silk Road's Gordian Knot?*, <http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/6.1/carls.html> (dostęp: 22.12.2017).

³⁵ R. M. Cutler, *US-Russian strategic relations and the structuration of Central Asia*, [w:] *The Greater Middle East in Global Politics*, «International Studies in Sociology and Social Anthropology. Social Sciences» 2007, s. 99–104.

³⁶ R. Gortat, *Likwidacja amerykańskiej bazy Manas w Kirgistanie – realność czy nowa gra?*, <http://oapuw.pl/likwidacja-amerykanskiej-bazy-manas-w-kirgistanie-realnosc-czy-nowa-gra/> (dostęp: 22.12.2017).

³⁷ K. Zasztowt, *Rywalizacja Rosji i NATO w Azji Środkowej*, file:///C:/Users/Admin/Downloads/Konrad_Zasztowt-Rywalizacja_Rosji_i_NATO_w_Azji_Srodkowej.pdf (dostęp: 23.12.2017); J. Lang, *Kirgistan wypowiada USA umowę o bazie Manas*. Analizy OSW, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-07-10/kirgistan-wypowiada-usa-umowe-o-bazie-manas> (dostęp: 16.12.2017).

³⁸ Cz. Jujsin, *Interesy Chin, Rosji i USA w Azji Środkowej...* (dostęp: 17.12.2017).

mimo potencjalnie sprzecznych interesów między Moskwą i Pekinem w regionie.

Bunty społeczne przeciwko władzy w Kirgistanie i Uzbekistanie w 2005 r. określane mianem „kolorowych rewolucji” były traktowane przez Rosję jako obca ingerencja w procesy polityczne suwerennych państw. W domyśle tymi obcymi byli Amerykanie. „Sprawa w tym – pisze rosyjski analityk – że takie scenariusze, naruszające podstawy politycznej stabilizacji, bezpośrednio tworzą możliwości dojścia do władzy skrajnych islamistów. Jednym słowem, stanowisko Rosji zasadniczo różni się od podejścia Stanów Zjednoczonych, które windują demokrację do rangi globalnego ustroju politycznego i określili swoją rolę w jej rozszerzaniu ważnym czynnikiem w długookresowej perspektywie umocnienia stabilizacji w regionie”³⁹.

Amerykanie w okresie wojen prowadzonych w Afganistanie i Iraku z wykorzystaniem baz i zaplecza logistycznego Azji Centralnej oficjalnie deklarowali, że nie rywalizują z Rosją o wpływy w tym regionie. W tym samym czasie doradca Sekretarza Obrony Donalda Rumsfelda, John Arquilla, wyrażał pogląd dość powszechny wśród administracji amerykańskiej, o nieuchronności konfliktu interesów politycznych między USA i Rosją⁴⁰. Azja Centralna była jednym z miejsc, gdzie uzewnętrzniły się sprzeczności geopolityczne obu mocarstw.

Nie było to sprzeczne z rosyjską interpretacją obecności amerykańskiej w regionie. Rosjanie oceniali, że Amerykanie od czasu, gdy pojawili się w Azji Centralnej, podejmowali szereg działań na rzecz usunięcia Rosji z obszaru jej tradycyjnych interesów⁴¹. W Moskwie przede wszystkim krytycznie przyjmowano politykę Zachodu intensywnej liberalizacji centralno-azjatyckich społeczeństw. W czasie, gdy słabe państwa regionu oczekiwały pomocy dyplomatycznej, humanitarnej i moralnej – pisał rosyjski analityk – Zachód przysyłał agenturę, która, dysponując potężnymi środkami, budowała własne sieci powiązań w postaci organizacji pozarządowych. Działające równolegle organizacje islamistyczne wprawdzie miały różne cele ostateczne od organizacji finansowanych przez Amerykanów, lecz jedne i drugie prowadziły działalność na rzecz osłabienia roli państwa⁴². Rosjanie podkreślają, że swoją pozycję w regionie,

³⁹ М. Маринов, *Цели и интересы России в Центральной Азии...* (dostęp: 22.12.2017).

⁴⁰ J. Arquilla, *Yes, Russia Is Our Top Geopolitical Foe*, <http://foreignpolicy.com/2012/09/17/yes-russia-is-our-top-geopolitical-foe/> (dostęp: 23.12.2017).

⁴¹ М. Маринов, *Цели и интересы России в Центральной Азии...* (dostęp: 22.12.2017).

⁴² Л. Савин, *Геополитическая роль России в Центральной Азии*, <http://www.evrazia.org/article/2114> (dostęp: 19.12.2017).

w odróżnieniu od Amerykanów, budowali, akceptując istniejące realia polityczne, bez prowokowania rewolucyjnych rebelii, bez finansowania i współpracy z antyreżimową opozycją⁴³.

Argumenty rosyjskie okazały się dość przekonujące dla znacznej części elit politycznych i intelektualnych z Azji Centralnej. Pochodząca z Kazachstanu znawczyni uwarunkowań geopolityki regionu Zhibek Syzdykova Saparbekovna ocenia, że w odróżnieniu od Związku Radzieckiego, który prowadził ekspansjonistyczną politykę, współczesna Rosja broni jedynie swoich pozycji w Azji Centralnej przed ekspansją Chin, Stanów Zjednoczonych, Turcji, Iranu, Unii Europejskiej⁴⁴. Obecność Rosji w życiu politycznym i gospodarczym traktuje się tam wciąż jako coś naturalnego, podczas gdy inni próbują usadzić się na terytorium byłego Związku Radzieckiego, kojarzonym przez starsze pokolenia Uzbeków, Tadżyków, Kazachów, Kirgizów czy Turkmenów jako obszar rosyjskiej państwowości⁴⁵.

STRESZCZENIE

Po rozpadzie Związku Radzieckiego Rosja przez kilka zaniebdywała relacje z republikami w Azji Centralnej. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych Kreml podjął próbę utrzymania dominacji politycznej i ekonomicznej w regionie. Wyzwaniem dla Rosji było pojawienie się w Azji Centralnej konkurencji chińskiej i amerykańskiej. Moskwie nie udało się powstrzymać chińskiej ekspansji gospodarczej. Chińczycy uznali jednak dominującą rolę Rosji w sferze polityki i bezpieczeństwa w regionie. Obecność amerykańska w regionie przez Moskwę jest traktowana jako zagrożenie bezpieczeństwa. Niepokój Kremla budziły zarówno amerykańskie projekty inwestycyjne związane z przesyłaniem ropy i gazu, jak i polityczne, realizowane pod hasłami szerzenia demokracji.

⁴³ М. Маринов, *Цели и интересы России в Центральной Азии...* (dostęp: 22.12.2017).

⁴⁴ С. Жибек Сапарбековна, *Геополитические интересы России в Центральной Азии*, <https://cyberleninka.ru/article/n/geopoliticheskie-interesy-rossii-v-tsentralnoy-azii> (dostęp: 27.12.2017).

⁴⁵ С. Чжуанчжи, *Центральной Азии сложно было „оторваться” от СССР*, <http://russian.people.com.cn/95181/7692578.html> (dostęp: 30.12.2017).

Eugeniusz Mironowicz

CENTRAL ASIA – THE ROLE OF THE REGION IN RUSSIAN GEOPOLITICS

After the collapse of the Soviet Union, Russia neglected relations with the republics in Central Asia for a few. In the second half of the nineties, the Kremlin attempted to maintain political and economic domination in the region. The challenge for Russia was the emergence of Chinese and American competition in Central Asia. Moscow failed to stop China's economic expansion. However, the Chinese recognized Russia's dominant role in the sphere of politics and security in the region. The American presence in the region by Moscow is treated as a threat to security. The Kremlin was alarmed both by American investment projects related to the transmission of oil and gas, and political projects carried out under the slogans of spreading democracy.

KEY WORDS: *Russia, geopolitics, Central Asia, China, United States*

Bibliografia

- Astapenko I., *Russian Foreign Policy: Challenges, Strategy, Forecast*, <http://csef.ru/ru/politica-i-geopolitica/326/vneshnyaya-politika-rossii-vyzovy-strategiya-prognoz-6429>.
- Blank S., *Energy, Economics, and Security in Central Asia: Russia and its Rivals*, https://www.researchgate.net/publication/235151834_Energy_Economics_and_Security_in_Central_Asia_Russia_and_its_Rivals.
- Cierpiński Z., *Kotlina Fergańska – rozsadnik „narkoislamizmu”*, <http://www.psz.pl/116-bezpieczenstwo/kotlina-ferganska-rozsadnik-narkoislamizmu>.
- Cutler R., *The shattering of the sino-russian entente over the shape of Central Asia?*, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/7060-analytical-articles-cacianalyst-2001-11-21-art-7060.html?tmpl=component&print=1>.
- Cutler R., *US-Russian strategic relations and the structuration of Central Asia*, [w:] *The Greater Middle East in Global Politics*, „International Studies in Sociology and Social Anthropology. Social Sciences” 2007.
- Gortat R., *Likwidacja amerykańskiej bazy Manas w Kirgistanie – realność czy nowa gra?*, <http://oapuw.pl/likwidacja-amerykanskiej-bazy-manas-w-kirgistanie-realnosc-czy-nowa-gra>.
- Lang J., *Uzbekistan: normalizacja relacji z sąsiadami*, Analizy OSW, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-01-04/uzbekistan-normalizacja-relacji-z-sasiadami>.
- Ostianová N., *Changes in Russia's Approach Towards Central Asia*, Olomouc 2011, https://theses.cz/id/8lgiiz/DP_KPES_ostianova.pdf.
- Paramonov V., *China and Central Asia: Condition and Prospects of Economic Relations*, „Central Eurasia”, May 2005, <http://ceasia.ru/biblioteka>.
- Paramonov V., Stokov A., *Economic Presence of Russia and China in Central Asia*, „Central Eurasia”, May 2007, <http://ceasia.ru/biblioteka>.
- Paramonov V., Stokov A., Stolpovsky O., *Chinese Presence in Central Asia: a New Threat or a New Opportunity for Russia?* „Central Eurasia”, January, <http://ceasia.ru/biblioteka>.

- Savin L., *Geopolitical Role of Russia in Central Asia*, <http://www.evrazia.org/article/2114>.
- Strokov A., Paramonov V., *Russia, China and Europe in Central Asia: the history of politics and interaction*, <http://www.easttime.ru/analytics/tsentralnaya-aziya/rossiya-kitai-i-evropa-v-tsentralnoi-azii-istoriya-politiki-i-vzaimodei>.
- Syzdykova Zh. S., *Geopolitical interests of Russia in Central Asia*, <https://cyberleninka.ru/article/n/geopoliticheskie-interesy-rossii-v-tsentralnoy-azii>.
- Trenin D., *Foreign Policy of the Russian Federation*, <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/5275>.
- Trenin D., *Russia's Foreign Policy in the Next Five Years: Goals, Incentives, Benchmarks*, <http://carnegie.ru/2016/04/28/ru-pub-63462>.
- Weitz R., *Why Russia and China have not formed an anti-American alliance*, https://www.hudson.org/content/researchattachments/attachment/411/china_russia_weitz.pdf.
- Zasztowt K., *Rywalizacja Rosji i NATO w Azji Środkowej*, file:///C:/Users/Admin/Downloads/Konrad_Zasztowt-Rywalizacja_Rosji_i_NATO_w_Azji_Srodkowej.pdf.